

JAN WIKTOR SIENKIEWICZ

WIZERUNKI MIKOŁAJA KOPERNIKA
W POLSKIEJ SZTUCE NA EMIGRACJI —
W PIĘĆSETNĄ ROCZNICĘ URODZIN ASTRONOMA

W badaniach nad polską sztuką na emigracji, powstałą w krajach europejskich i pozaeuropejskich w XX wieku, nie podejmowano dotychczas próby spojrzenia na inicjatywy twórcze: dzieła plastyczne i realizacje architektoniczne, inspirowane obchodzoną w 1973 r. pięćsetną rocznicą urodzin Mikołaja Kopernika. Ówczesne uroczystości kopernikowskie, podobnie jak w 1966 r. jubileusz Tysiąclecia Chrztu Polski¹, były dla Polaków żyjących na emigracji kolejną okazją do zmanifestowania patriotycznych uczuć i podkreślenia własnej tożsamości w krajach osiedlenia. Pojawiło się wówczas wiele wydarzeń naukowych, artystycznych, a także realizacji pomnikowych i przedsięwzięć architektonicznych, które były zainspirowane i zrealizowane przez polskie diaspory poza krajem.

Polacy żyjący poza Polską, zwłaszcza pokolenie emigrantów wojennych, które nie akceptowało pojałtańskiego podziału Europy i sowieckiej dominacji w Polsce po 1945 r., zdawali sobie sprawę, że pięćsetna rocznica urodzin Mikołaja Kopernika dla urodzonego i wykształconego we Francji, a sprawującego w Polsce od 1970 r. funkcję I sekretarza Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Edwarda Gierka, starającego się wnieść do Polski „powiew” — Zachodu, będzie wyśmienitą okazją do politycznego wykorzystania postaci astronoma na wielu polach i w wielu kontekstach.

Prof. dr hab. JAN WIKTOR SIENKIEWICZ — Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Sztuk Pięknych, Katedra Historii Sztuki XX w. w Europie Środkowej i na Emigracji; adres do korespondencji — e-mail: janwikt1@yahoo.it; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3047-6192>.

¹ Por. Jan Wiktor Sienkiewicz, „Polska architektura i plastyka na emigracji inspirowana obchodami Milenium Chrztu Polski w 1966 roku”, w: *Z dziejów polskiej emigracji politycznej po 1939 roku. Ludzie, struktury, idee*, red. Patryk Pleskot (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2019), 296–318.

Na emigracji niezależnymi inicjatywami wokół rocznicy kopernikowskiej wykazywały się przede wszystkim Związki Polaków, organizacje kombatanckie i różnego rodzaju stowarzyszenia polonijne, zwłaszcza działające na polu szeroko rozumianej kultury, które w większości kontestowały propagandowe działania PRL-owskich placówek dyplomatycznych, realizujących politykę wobec środowisk polonijnych zgodną z wytycznymi i interesami Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej².

PRL-owskie ambasady i konsulaty, znające doskonale czasami bardzo trudną kondycję finansową polonijnych organizacji i związków (tak w krajach europejskich, jak i pozaeuropejskich), przy okazji rocznicy pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika, dysponując specjalną pulą funduszy przeznaczonych na propagandową działalność, zdołały przełamać niechęć niektórych polskich diaspor do reżimowych placówek, wchodząc w skład emigracyjnych komitetów organizacyjnych roku kopernikańskiego. W ten sposób stawały się współorganizatorami i współpartnerami polonijnych środowisk przy organizacji sesji naukowych, debat i konferencji dedykowanych dziełu Kopernika czy też współfinansując tablice, popiersia i pomniki z wizerunkiem polskiego astronoma³.

W PRL-owskiej Polsce szczególne miejsce na mapie uroczystości i spektakularnych działań związanych z pięćsetleciem urodzin Mikołaja Kopernika zajmował Toruń wraz Uniwersytetem Mikołaja Kopernika na czele. Z perspektywy minionych pięćdziesięciu lat, jak również na bazie poczynionych od 1989 r. badań nad polską sztuką na emigracji możemy powiedzieć, że dekoracyjne paneau autorstwa polskiego artysty emigracyjnego Stafana Knappa, urodzonego w 1921 r. w Biłgoraju, byłego pilota RAF-u i absolwenta londyńskiej Royal Academy of Arts, zamontowane na zewnętrznej ścianie budynku auli w nowo otwartym kompleksie modernistycznego kampusu uniwersyteckiego, było rodzajem „proroczej zapowiedzi” nowego, bezpiecznego domu-schronienia-muzeum dla dorobku setek artystów emigracyjnych z całego świata i ich dzieł, które dzisiaj UMK ma w swoim posiadaniu⁴. Od upadku muru berlińskiego i początku demokratycznych przemian w Polsce, dzięki wizji kolejnych rektorów UMK i kierownictwa Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, swój dom w UMK — uniwersytecie noszącym imię Mikołaja Kopernika i w jego zbiorach muzealnych — znalazło ponad dziesięć tysięcy dzieł sztuki powstałych na emigracji po 1939 r.

² Por. Stefania Krzysztofowicz-Kozakowska, *Sztuka w czasach PRL-u* (Warszawa: Bosz, 2016).

³ Por. Rafał Habielski, „Drogi do wolności. Antykomunizm emigracji powojennej”, Sierpień 1920, Polski antykomunizm, dostęp 18.11.2023, <https://sierpien1920.pl/polski-antykomunizm/opracowanie/drogi-wolnosci-antykomunizm-emigracji-powojennej/>.

⁴ Zob. Marcin Behrendt, „Ponadczasowy prezent dla Kopernika”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Portal informacyjny, dostęp 18.11.2023. <https://portal.umk.pl/pl/article/ponad-czasowy-prezent-dla-kopernika>.

Ważąca półtorej tony abstrakcyjna kompozycja, w której pojawiają się przedstawienia zegara z portretem Mikołaja Kopernika, powstała w londyńskiej pracowni artysty, według autorskiej techniki, którą posługiwał się Knapp. Do Polski, zapakowana w skrzynie, przyплыnęła statkiem z Wielkiej Brytanii w październiku 1972 r. Stalowe blachy artysta pokrył porcelanowym gruntem, a następnie nanosił na nie farby wykonane ze sproszkowanego szkła i tlenków metali. Całe dzieło zostało wielokrotnie wypalone, co uczyniło jego powierzchnię odporną na warunki atmosferyczne.

Kolorowe panneau Stefana Knappa, po konserwacji wykonanej w 2023 r. przez specjalistów z Wydziału Sztuk Pięknych UMK, jest rzadkim przykładem wielkiej realizacji plastycznej zintegrowanej z architekturą, przekazanej polskiemu uniwersytetowi jako dar przez uratowanego dzięki Armii Andersa z Sowieckiej niewoli artystę emigracyjnego, zamieszkałego i tworzącego od zakończenia drugiej wojny światowej w Wielkiej Brytanii, który do Polski Ludowej nie chciał na stałe powrócić⁵.

Podobne dzieło tego samego artysty, utrzymane jedynie w innej gamie kolorystycznej i o horyzontalnym układzie kompozycji, zostało umieszczone na ścianie zewnętrznej budynku projektu Ludomira Gosławskiego, mieszczącego planetarium i galerię sztuki BWA w Olsztynie — kompleks oficjalnie otwarto 19 lutego 1973 r., czyli dokładnie w dniu pięćsetnych urodzin autora *O obrotach sfer niebieskich*⁶.

W polskim Londynie wspomniany Stefan Knapp nie był jedynym artystą podejmującym realizacje plastyczne związane z Mikołajem Kopernikiem. Do najciekawszych pod względem artystycznym należą graficzne prace Leona Piesowockiego, urodzonego w 1925 r. w Poznaniu, który wraz z żołnierzami-artystami z 2 Korpusu generała Władysława Andersa po zakończeniu drugiej wojny światowej również nie zdecydował się na powrót do socjalistycznej Polski. Po przerwanych studiach w Rzymie, ukończył je w Wielkiej Brytanii m.in. w Studium Malarstwa Sztalugowego i Grafiki Użytkowej, prowadzonym od 1946 r. w Sudbury i Kingwood Common przez Mariana Bohusza-Szyszkę, w którym nauczycielami akademickimi byli m.in. Karolina Lanckorońska i Wojciech Jastrzębowski⁷.

Leon Piesowocki, żyjący i tworzący od lat siedemdziesiątych XX wieku we Francji, dwie prace o tematyce kopernikowskiej, wykonane w technice serigrafii

⁵ O artyście zob. m.in. Wojciech Zmyślony, „Stefan Knapp”, Polskie Siły Powietrzne w II wojnie światowej, dostęp 19.11.2023. <https://www.polishairforce.pl/knapp.html>.

⁶ O tym dziele zob. m.in. „Olsztyńskie dzieło Stefana Knappa”, Olsztyn.eu, dostęp 19.11.2023, <https://zabytki.olsztyn.eu/aktualnosc/article/olsztynskie-dzieło-stefana-knappa.html>.

⁷ Szeroko o artystach Andersa zob. Jan Wiktor Sienkiewicz, *Artyści Andersa. Continuità e novità*, wyd. 3 (Warszawa: Tako, 2016).

kolorowej, zgłosił w 1972 r. na Międzynarodowe Biennale Grafiki w Krakowie do konkursu „Copernicus”. Kompozycja pt. *Copernican Roundbout* (89,5×65 cm), którą artysta wykonał w 1971 r., otrzymała w konkursie drugą nagrodę, a praca pt. *The dream of Nicholas* (91×61,5 cm) w tym samym konkursie została wyróżniona. Pierwsza kompozycja była reprodukowana na okładce katalogu wystawy pt. *Leon Piesowocki. Rysunek i grafika*, która miała miejsce w 2006 r. w Muzeum Uniwersyteckim UMK oraz podczas, jedynej w życiu wówczas 98-letniego polskiego artysty (zmarł w 2024 r.), wystawy retrospektywnej pt. *Leon Piesowocki artysta generała Władysława Andersa*, jaka miała miejsce w 2022 r. w Muzeum Okręgowym w Bydgoszczy. Wystawie towarzyszył bogaty katalog z reprodukcją teŝże kompozycji na okładce⁸.

W polskich środowiskach w Stanach Zjednoczonych największe przedsięwzięcia związane z obchodami pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika zostały zrealizowane w stanie Illinois. Najbardziej jednak oryginalne na terenie Stanów Zjednoczonych prace plastyczne inspirowane dziełem i osobą Mikołaja Kopernika powstały, z okazji pięćsetlecia jego urodzin, w pracowni urodzonego w 1893 r. w Warcie Stanisława Szukalskiego, założyciela przedwojennej grupy artystycznej skupiającej artystów poszukujących inspiracji w nacjonalizmie i kulturze dawnej Słowiańszczyzny „Szczep Rogate Serce”. Artysta od 1940 r. na stałe mieszkał i tworzył w Kalifornii aż do śmierci w 1987 r.

Motyw postaci polskiego astronoma, wykonywany w różnych technikach plastycznych, był wykorzystywany przez Szukalskiego jeszcze w jego przedwojennej twórczości. Artysta wręcz utożsamiał się z postacią polskiego uczonego. W jednym z wizerunków malarz i jednocześnie rzeźbiarz ukazał Kopernika jako mężczyznę z nagim fragmentem torsu, trzymającego w dłoniach przedmioty przypominające narzędzia kreślarskie, którymi Kopernik odmierzał odległość od serca (Ziemi) do mózgu (Słońca). Fryzurę astronoma stylizowaną na rogi można traktować jako nawiązanie do kamiennej rzeźby *Mojżesza* dłuta Michała Anioła, który dzięki błędnemu tłumaczeniu słowa „opromieniony” został nazwany „rogatym”. Możliwe, że w przypadku wizerunku autorstwa Stacha z Warty, a określonego przez siebie współczesnych mianem współczesnego Michała Anioła, Kopernik (podobnie jak Mojżesz) został „opromieniony obecnością Boga”. Podobną „iluminację” wokół głowy polskiego astronoma umieścił w swoim wizerunku Kopernika również Jan Matejko w obrazie *Rozmowa z Bogiem*, ukończonym przez krakowskiego artystę w 1873 r. z okazji czterechsetlecia urodzin Mikołaja

⁸ Jan Wiktor Sienkiewicz, „Leon Piesowocki malarz spod skrzydeł generała Władysława Andersa”, w: *Leon Piesowocki: artysta generała Władysława Andersa*. Katalog wystawy (Bydgoszcz: Muzeum Okręgowo im. Leona Wyczółkowskiego, 2022), 13–24.

Kopernika, a obecnie przechowywanym w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego⁹.

Drugim ciekawym, zarówno pod względem artystycznym, jak i ikonograficznym, przedstawieniem Mikołaja Kopernika autorstwa Stanisława Szukalskiego jest kolorowa grafika pt. *Copernicus capturing the sun* z 1970 r. Na tle ciemnego (czarnego) nieba artysta umieścił monochromatyczną postać astronoma jako greckiego atlety, ustawionego w kontrapoście, wspartego lewą nogą na dachu (modelu) kościoła Mariackiego w Krakowie i trzymającego w obu dłoniach Słońce.

Sylwetę krakowskiego kościoła Mariackiego polski artysta z Kalifornii wykorzystał w kolejnym przedstawieniu Mikołaja Kopernika, zakomponowanym w błękitnych tonacjach szkicu projektu pomnika astronoma. Tym razem postać młodego atletycznego mężczyzny, o rysach tradycyjnie kojarzonych z twarzą Kopernika, Szukalski umieścił po przekątnej kompozycji, nadając całemu przedstawieniu, a więc i projektowanemu pomnikowi, dynamiczną formę. W szkicu-projekcie Stach z Warty jednoznacznie podkreśla polskość astronoma, opierając jego sylwetkę na białym orle, symbolizującym państwo polskie i naród polski, i przepasując polskiego uczonego i odkrywcę góralskim skórzanym szerokim pasem oraz nadając trzymanemu przez Kopernika w obu rękach Słońcu formę przypominającą dekoracyjne motywy stosowane w plastyce i wyrobach ludowych Zakopanego.

Obchody pięćsetnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika na emigracji, w tym w Stanach Zjednoczonych, uaktywniały przede wszystkim związki i organizacje polonijne, które historyczną datę związaną z urodzinami polskiego astronoma wykorzystywały do przypomnienia lokalnym, najczęściej wielokulturowym społecznościom o wkładzie Polski w naukę i kulturę światową.

W przywołanym wcześniej stanie Illinois organizację obchodów powierzono założonej wówczas przez Polaków The Copernicus Foundation (Fundacji Kopernikańskiej) oraz Kongresowi Polonii Amerykańskiej z siedzibą w Chicago (Polish American Congress), największej organizacji polonijnej w USA. The Copernicus Foundation została zarejestrowana jako organizacja non-profit w lipcu 1971 r., aby służyć obszarowi metropolitalnemu Chicago jako główny zasób obywatelski, kulturalny, edukacyjny, rekreacyjny i rozrywkowy.

Rok wcześniej miasto Chicago zwróciło się do liczącej wówczas blisko dwa miliony Polonii z propozycją umieszczenia pomnika Kopernika przed wejściem

⁹ Por. „Kopernik i jego świat – okiem kuratora. Stanisław Szukalski, ‘The Astronomer’”. Zamek Królewski w Warszawie — Muzeum, YouTube, dostęp 21.08.2023, <https://www.youtube.com/watch?v=w-gV5K22-y8>.

do chicagowskiego Planetarium Adlera. Propozycja władz Chicago została przyjęta z wielką aprobatą przez środowisko polonijne w całych Stanach Zjednoczonych. Na realizację projektu zebrano wówczas ponad 300 000 dolarów od osób fizycznych, korporacji i innych organizacji¹⁰.

Najważniejszym punktem obchodów była ceremonia odsłonięcia 14 października 1973 r. w Chicago pomnika Kopernika. Proklamacją ówczesnego burmistrza Chicago ogłoszono w tym dniu *The Nicolaus Copernicus Day in Chicago*. Ceremonii odsłonięcia i poświęcenia pomnika polskiego astronoma przewodniczył dr Joseph M. Chamberlain, dyrektor The Adler Planetarium. W uroczystościach uczestniczyli także arcybiskup Chicago John Cody, arcybiskup Filadelfii John Król oraz Aleksander Rytel, przewodniczący Komitetu Budowy Pomnika. Przy poświęceniu pomnika byli obecni: przewodniczący Fundacji Kopernikowskiej Michał Kobeliński i przewodniczący Kongresu Polonii Amerykańskiej Alojzy Mazewski.

Chicagowski pomnik jest wykonaną przez polskiego rzeźbiarza Bronisława Koniuszego kopią warszawskiej rzeźby Mikołaja Kopernika autorstwa Bertela Thorvaldsena, pomnika stojącego w Warszawie przed budynkiem ówczesnej Polskiej Akademii Nauk. Bronisław Koniuszy był obecny w Chicago zarówno podczas montażu monumentu, jak i jego odsłonięcia.

Należy podkreślić, że zainteresowanie Polonii inicjatywą i zbiórką pieniędzy na budowę pomnika Kopernika było tak duże, że zebrane fundusze pozwoliły otworzyć w 1979 r. Copernicus Civic and Cultural Center — prężny ośrodek kultury w Chicago, zlokalizowany w pobliżu alei Milwaukee i Lawrence, a także uruchomić i rozpocząć działalność Copernicus Medical Research Foundation. Placówki te były bardzo oczekiwane przez tamtejszą społeczność i cieszyły się wielkim uznaniem nie tylko wśród Polonii¹¹.

Warto wspomnieć, że znacznie wcześniej, bo w 1967 r. kopia pomnika autorstwa Bertela Thorvaldsena, wykonana w 1966 r., została zaprezentowana na Międzynarodowej i Światowej Wystawie Expo'67 w Montrealu w Kanadzie. Po jej zakończeniu, rzeźbę ustawiono na placu Chaboilleza, skąd w 2013 r. przeniesiono ją i ustawiono przed budynkiem planetarium Rio Tinto Alcan¹².

¹⁰ Za: „About the Copernicus Center & Copernicus Foundation”. Copernicus Center, dostęp 24.06.2023, <https://copernicuscenter.org/about-us/>.

¹¹ Za: „550. rocznica urodzin Mikołaja Kopernika”, Ossolineum, dostęp 23.06.2023, <https://ossolineum.pl/index.php/550-rocznica-urodzin-mikolaja-kopernika>.

¹² Za: Alexander Kleinschrodt, „Commemorating Copernicus. Contested, reinterpreted, exploited”, Copernico. Geschichte und kulturelles Erbe im östlichen Europa, dostęp 23.06.2023, <https://www.copernico.eu/en/articles/commemorating-copernicus-contested-reinterpreted-exploited>.

Jeszcze bardziej oryginalną, na wskroś nowoczesną formę upamiętnienia pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika zaproponowała w 1973 r. Polonia mieszkająca w Filadelfii. Nowo utworzone wówczas (istniejące do dzisiaj) Polskie Towarzystwo Dziedzictwa zleciło amerykańskiemu artyście Dudleyowi Talcottowi (1899–1986) wykonanie rzeźby upamiętniającej Mikołaja Kopernika, przekazując nieodpłatnie dzieło miastu Filadelfia — pod warunkiem jego prezentacji w przestrzeni publicznej miasta.

Minimalistyczną, na wpół abstrakcyjną rzeźbę Talcott wykonał ze stali nierdzewnej. Przedstawia ona 16-metrowy pierścień, który reprezentuje orbitę Ziemi krążącej wokół Słońca oraz dysk wewnątrz pierścienia, który jest Słońcem promieniującym swoim światłem w kosmos. Orbitę Ziemi i Słońce łączy trójkąt, reprezentujący ówczesne instrumenty astronomiczne. Na kamiennym cokole widnieje napis „KOPERNIK”¹³.

W krajach Ameryki Południowej polonijne inicjatywy doprowadziły do upamiętnienia pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika m.in. w Meksyku, Argentynie, Brazylii i Kolumbii.

W sierpniu 1973 r. w Meksyku w centralnym punkcie stolicy kraju, Ciudad de México, czyli po polsku też Meksyku, na tle eukaliptusów w Parku Chapultepec, położonym koło Muzeum Historii Naturalnej (Museo de Historia Natural y Cultura Ambiente¹⁴), które zostało założone w 1964 r.¹⁵, odsłonięto pomnik Mikołaja Kopernika wykonany według projektu polskiego rzeźbiarza Mieczysława Weltera. Pomnik sfinansowała zamieszkała w Meksyku torunianka Wanda Fałkowska de Ortega wraz z mężem Florencio Ortega Rutilland¹⁶. Jest to mniejsze gabarytowo, wykonane z brązu przedstawienie postaci Mikołaja Kopernika, inspirowane rzeźbą astronoma wykonaną również przez Mieczysława Weltera, a odsłoniętą zaledwie kilka tygodni wcześniej u podnóża Wzgórza Katedralnego we Fromborku, za którą w 1972 r. artysta otrzymał drugą nagrodę w ogólnopolskim konkursie na pomnik Kopernika. Warto wspomnieć, że fromborski pomnik, który poprzez nawiązania był inspirowany rzeźbą ludową Warmii, spotkał się, tuż po jego odsłonięciu, z falą krytyki jako bezkształtny i zwieńczony małą główką.

Pomoc w realizacji pomnika w Meksyku okazało ówczesne PRL-owskie Ministerstwo Kultury i Sztuki. Meksykański Komitet Obchodów pięćsetnej rocznicy

¹³ Ibidem.

¹⁴ „Monuments in Poland and all around the world”. PolSCA. Polish Science Contact Agency/ Biuro Promocji Nauki „PolSCA” Polskiej Akademii Nauk w Brukseli, dostęp 23.06.2023, <https://polsca.pan.pl/exhibition/kopernik/16.pdf>.

¹⁵ Za: Kleinschrodt, „Commemorating Copernicus”.

¹⁶ Rysard Tochalski, „Obchody rocznicy kopernikańskiej”, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* nr 18/4 (1973): 603–610.

urodzin Mikołaja Kopernika, na którego czele stał ówczesny minister spraw zagranicznych Meksyku Emilio O. Rabasa, zorganizowało ponadto kilka wystaw dedykowanych polskiemu astronomowi w różnych częściach Meksyku. Dzięki staraniom Komitetu wydano również dwutomowe dzieło *Kopernik i jego epoka*, zawierające m.in. obszernie fragmenty *De revolutionibus*. Z inicjatywy Meksykańskiego Komitetu ds. Elektryczności wybito w 350 egzemplarzach srebrny medal poświęcony jubileuszowi kopernikańskiemu.

Artystycznych, spektakularnych realizacji w zakresie plastyki inspirowanych tematyką kopernikowską trudno doszukać się w polskich środowiskach emigracyjnych w Argentynie, pomimo że lista wydarzeń — spotkań historycznych, akademii i wieczorów — jest stosunkowo pokaźna. W stolicy kraju, Buenos Aires, staraniem miejscowej kolonii polskiej, w 1973 r. zostało odsłonięte popiersie Mikołaja Kopernika wykonane w białym kamieniu w konwencji klasycznego portretu rzeźbiarskiego, osadzonego na wysokim cylindrycznym cokole. Drugie popiersie Kopernika zostało odsłonięte tego samego roku w mieście Berisso dzięki staraniom Horacia Urbańskiego i Jorge Zawiszy ze Związku Polaków w Argentynie¹⁷.

Warto zaznaczyć, że Związek Polaków oraz Argentyńsko-Polskie Towarzystwo Kulturalne z Buenos Aires 18 maja 1973 r. przygotowało w teatrze im. San Martin akademię z okazji jubileuszu kopernikowskiego, podczas której referat o wkładzie wielkiego uczonego do nauki światowej wygłosił prof. C. Lavagnino. Następnego dnia w obecności ambasadora PRL-u Mieczysława Włodarka, przedstawicieli miejscowych władz i społeczeństwa Buenos Aires, nastąpiło uroczyste nadanie szkole średniej na przedmieściu Villa Adelina imienia Mikołaja Kopernika, a kilka dni wcześniej w planetarium w Buenos Aires otwarto wystawę kopernikowską.

Wszelkie ślady Mikołaja Kopernika w Brazylii skrupulatnie śledzi i upamiętnia od lat ks. Zdzisław Malczewski, autor takich opracowań jak *Obecność Polaków i Polonii w Rio de Janeiro*¹⁸ i *Ślady polskie w Brazylii / Marcas da presença polonesa no Brasil*¹⁹.

Do najważniejszych realizacji pomnikowych należy pełnopostaciowy pomnik Mikołaja Kopernika wykonany z brązu, który w przestrzeni miejskiej w Kurytybie został odsłonięty w 1973 r. przy Placu Polskim. Owa rzeźba została podar-

¹⁷ Za: Unión Polaca en Berisso. Historia, dostęp 20.08.2023, <https://unionpolacaberisso.wixsite.com/upberisso/historia>. Także: Tochalski, „Obchody rocznicy kopernikańskiej”, 603–610.

¹⁸ Zdzisław Malczewski, *Obecność Polaków i Polonii w Rio de Janeiro* (Lublin: Oddział Lubelski Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, 1995).

¹⁹ Zdzisław Malczewski, *Ślady polskie w Brazylii / Marcas da presença polonesa no Brasil*, Biblioteka Iberyjska, red. Jerzy Mazurek (Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego oraz Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 2008).

wana Kurytybie przez polskie miasto — Toruń. Dwadzieścia lat później, 21 lutego 1995 r., podczas wizyty Lecha Wałęsy w Brazylii, pomnik został przeniesiony do Parku Pamięci emigracji polskiej, noszącego obecnie imię św. Jana Pawła II²⁰.

Drugą ciekawą z punktu widzenia artystycznego rzeźbą polskiego astronoma, jest popiersie Mikołaja Kopernika w Porto Alegre, stolicy stanu Rio Grande do Sul, ufundowane staraniem miejscowej Polonii i umiejscowione na terenie należącym do Planetarium Uniwersytetu Federalnego Rio Grande do Sul²¹. Na cokole monumentu widnieje napis: „Hołd Mikołajowi Kopernikowi od Uniwersytetu Federalnego Rio Grande do Sul i Towarzystwa Polonia 1473-1973”. Warto dodać, że w Brazylii na niespotykaną skalę (tak w odniesieniu do krajów pozaeuropejskich, jak i europejskich) pięćsetlecie urodzin Mikołaja Kopernika uczczono nadaniem w różnych miastach Brazylii nazw ulic i placów imienia astronoma-Polaka. Znanych jest co najmniej kilkanaście²².

Poza inicjatywami środowisk polonijnych na świecie warta odnotowania (tak ze względu na kontekst historyczny, jak i polityczny) jest inicjatywa chińskich naukowców z Uniwersytetu Foshan (prowincja Guangdong). W latach 70. XX wieku na terenie Uniwersytetu Foshan w Chinach odsłonięto pomnik Mikołaja Kopernika w formie sześciu bloków ułożonych kołowo. Na blokach znajdują się pary płaskorzeźb filozofów lub naukowców, w tym postaci zarówno z Chin (Zu Chongzhi i Konfucjusza), jak i z Europy (Alberta Einsteina i Marii Skłodowskiej-Curie), a na jednym z kamieni chiński artysta połączył Mikołaja Kopernika z... Karolem Marksem²³. Inspiracją dla takiego „zestawienia” Kopernika z twórcą marksizmu były tezy naukowców-ideologów komunistycznych z ówczesnego PRL-u i NRD, którzy twierdzili, że Kopernik był prekursorem materialistycznego światopoglądu Karola Marksa i Fryderyka Engelsa ze względu na jego rzekome zerwanie ze „spekulatywnym” światopoglądem Kościoła katolickiego.

²⁰ Ibidem, 176.

²¹ Ibidem, 182.

²² Zob. ibidem, *passim*. Ulicę (port. *rua*) lub aleję (port. *avenida*) Kopernika (Nicolau Copérnico) można znaleźć w następujących miastach: Aracaju w stanie Sergipe (228); Áurea w stanie Rio Grande do Sul (232); Barão de Cotegipe (w tym samym stanie) (232); Bauru (stan São Paulo) Alameda (aleja) (232); Belo Horizonte (stolica stanu Minas Gerais) (233); Blumenau (stan Santa Catarina) (233); Kurytyba (stolica stanu Paraná) (243); Esteio (stan Rio Grande do Sul) (246); Fortaleza (stolica stanu Ceará) ul. Nicolau Copérnico (s. 246); Goiânia (stan Goiás) (aleja) w dzielnicy Jardim da Luz oraz ulica w drugiej dzielnicy — Serrinha (247); Londrina (stan Paraná) (250); Porto Alegre (stolica stanu Rio Grande do Sul) (254); Recife (stan Pernambuco) (aleja) (255); Rio Grande (stan Rio Grande do Sul) (255); São Paulo (stolica stanu São Paulo) Travessia (przejazd), dzielnica Jardim Cláudio (261).

²³ Kleinschrodt, „Commemorating Copernicus”.

Warto też wspomnieć, chociaż nie była to inicjatywa środowisk polonijnych, że pięć lat przed rocznicą pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika, w 1968 r., w bułgarskim mieście Warna otwarto planetarium położone w parku nad brzegiem Morza Czarnego. Przed budynkiem postawiono pomnik Kopernika, który odbiega od schematycznych popiersiowych ujęć wizerunku polskiego astronoma. Siedzącą postać Kopernika można rozpoznać po tym, że trzyma w ręku prostą reprezentację układu planetarnego. Monument zaprojektowali bułgarski malarz i rzeźbiarz Lubomir Dalchev (1902-2002) oraz jego asystent Peter Atanasov²⁴.

Najbardziej „upolitycznionym” poza granicami Polski pomnikiem Mikołaja Kopernika jest kamienna rzeźba astronoma dłuta Tadeusza Łodziany wykonana w Warszawie, którą rząd PRL-u подарował stolicy Kolumbii Bogocie w 1974 r. w ramach próby przywrócenia przez rządy stosunków dyplomatycznych, które zostały zawieszony w czasach La Violencia (zbrojnej konfrontacji Partii Liberalnej i Partii Konserwatywnej w Kolumbii, trwającej od 1948 do 1958 r.)²⁵. Rzeźba została umieszczona w Bogocie w Parku Niepodległości jako dzieło uzupełniające zespół mieszkaniowy Torres del Parque, zaprojektowany przez architekta Rogelio Salmona. Uroczyste odsłonięcie pomnika miało miejsce 22 września 1974 r. podczas uroczystości, której przewodniczył ówczesny burmistrz Bogoty Alfonso Palacio Rudas w obecności polskiego ambasadora.

W 1974 r. popiersie Mikołaja Kopernika dłuta Alfonsa Karnego stały przedstawicielem ówczesnego PRL-u w Organizacji Narodów Zjednoczonych, ambasador Eugeniusz Kulaga, przekazał do zbiorów ONZ. Rzeźbę z rąk polskiego ambasadora przyjął Sithu U Thant, birmański polityk, wówczas trzeci sekretarz generalny ONZ. W swoim oświadczeniu wygłoszonym po odebraniu prezentu U Thant powiedział:

Kopernik był jedną z tych nielicznych błyskotliwych osób, które poszerzają granice wiedzy dla ludzkości. Wszyscy w Organizacji Narodów Zjednoczonych będziemy czerpać inspirację z uniwersalnego przesłania, które nam niesie. Stworzywszy podwaliny współczesnej astronomii planetarnej, Kopernik może pochwalić się tym, że wysłał naszych dwudziestowiecznych astronautów i kosmonautów w pełną przygód podróż we wszechświecie²⁶.

Na koniec tego bardzo skrótowego przeglądu przedstawień plastycznych i wizerunków Mikołaja Kopernika powstałych poza granicami Polski warto wspo-

²⁴ Ibidem.

²⁵ Zob. „Mikołaj Kopernik w Kolumbii”. Forum Akademickie. Dostęp 18.11.2023. <https://forum.akademickie.pl/media/archiwum/98/7-8/artykuly/31-pomniki.htm>.

²⁶ Polskie tłumaczenie (J.W.Ś.) za: „Bust of Polish Astronomer Nicolaus Copernicus”. Gift ID: UNNY156G. United Nations. United Nations Gifts. Dostęp 24.06.2023. <https://www.un.org/ungifts/bust-polish-astronomer-nicolaus-copernicus>.

mnieć o rzeźbie przedstawiającej postać polskiego astronoma wykonanej z marmuru kararyjskiego z okazji czterechsetnej rocznicy jego urodzin, a znajdującej się obecnie na dziedzińcu Domu Generalnego Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego w Rzymie²⁷.

Pomnik ten został wykonany w 1873 r. przez Tomasza Oskara Sosnowskiego, polskiego rzeźbiarza tworzącego i mieszkającego wówczas w Rzymie. Dzieło było prezentowane podczas Międzynarodowej Wystawy Sztuk Pięknych w Rzymie w 1883 r., a następnie подарowane księżom zmartwychwstańcom.

Dzięki staraniom Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą Polonika w październiku 2023 r. przeprowadzono prace konserwatorskie pomnika: zrekonstruowano utracone palce astronoma oraz odtworzono astrolabium Kopernika i ucztylniono inskrypcje.

Zaprezentowane w opracowaniu wybrane realizacje plastyczne są częścią przedsięwzięć artystycznych, które pojawiły się w polskich diasporach na emigracji w 1973 r. przy okazji pięćsetnych urodzin Mikołaja Kopernika.

BIBLIOGRAFIA

- „550. rocznica urodzin Mikołaja Kopernika”. Ossolineum. Dostęp 23.06.2023. <https://ossolineum.pl/index.php/550-rocznica-urodzin-mikolaja-kopernika/>.
- „About the Copernicus Center & Copernicus Foundation”. Copernicus Center. Dostęp 24.06.2023. <https://copernicuscenter.org/about-us/>.
- Behrendt, Marcin. „Ponadczasowy prezent dla Kopernika”. Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Portal informacyjny. Dostęp 18.11.2023. <https://portal.umk.pl/pl/article/ponadczasowy-prezent-dla-kopernika>.
- „Bust of Polish Astronomer Nicolaus Copernicus”. Gift ID: UNNY156G. United Nations. United Nations Gifts. Dostęp 24.06.2023. <https://www.un.org/ungifts/bust-polish-astronomer-nicolaus-copernicus>.
- Habielski, Rafał. „Drogi do wolności. Antykomunizm emigracji powojennej”. Sierpień 1920. Polski antykomunizm. Dostęp 18.11.2023. <https://sierpien1920.pl/polski-antykomunizm/opracowania/drogi-wolnosci-antykomunizm-emigracji-powojennej/>
- Kleinschrodt, Alexander. „Commemorating Copernicus. Contested, reinterpreted, exploited”. Copernico. Geschichte und kulturelles Erbe im östlichen Europa. Dostęp 23.06.2023. <https://www.copernico.eu/en/articles/commemorating-copernicus-contested-reinterpreted-exploited>.
- „Kopernik i jego świat — okiem kuratora. Stanisław Szukalski, ‘The Astronomer’”. Zamek Królewski w Warszawie — Muzeum. YouTube. Dostęp 21.08.2023. <https://www.youtube.com/watch?v=w-gV5K22-y8>
- Krzysztofowicz-Kozakowska, Stefania. *Sztuka w czasach PRL-u*, Warszawa: Bosz, 2016.

²⁷ Zob. „Odnowią pomnik Mikołaja Kopernika w Rzymie”, Rzeczpospolita, dostęp 17.11.2023, <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art38727641-odnowia-pomnik-mikolaja-kopernika-w-rzymie>.

- Malczewski, Zdzisław. *Obecność Polaków i Polonii w Rio de Janeiro*. Lublin: Oddział Lubelski Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, 1995.
- Malczewski, Zdzisław. *Ślady polskie w Brazylii/Marcas da presença polonesa no Brasil*, Biblioteka Iberyjska, red. Jerzy Mazurek. Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego oraz Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 2008.
- „Mikołaj Kopernik w Kolumbii”. Forum Akademickie. Dostęp 18.11.2023. <https://forumakademickie.pl/media/archiwum/98/7-8/artykuly/31-pomniki.htm>.
- „Monuments in Poland and all around the world”. POLSCA. Polish Science Contact Agency/ Biuro Promocji Nauki „POLSCA” Polkiej Akademii Nauk w Brukseli. Dostęp 23.06.2023. <https://polsca.pan.pl/exhibition/kopernik/16.pdf>.
- „Odnowią pomnik Mikołaja Kopernika w Rzymie”. Rzeczpospolita. Dostęp 17.11.2023. <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art38727641-odnowia-pomnik-mikolaja-kopernika-w-rzymie>.
- „Olsztyńskie dzieło Stefana Knappa”. Olsztyn.eu. Dostęp 19.11.2023. <https://zabytki.olsztyn.eu/aktualnosci/article/olszynskie-dzieło-stefana-knappa.html>.
- Sienkiewicz, Jan Wiktor. „Leon Piesowocki malarz spod skrzydeł generała Władysława Andersa”. W: *Leon Piesowocki: artysta generała Władysława Andersa*. Katalog wystawy, 13–24. Bydgoszcz: Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego, 2022.
- Sienkiewicz, Jan Wiktor. „Polska architektura i plastyka na emigracji inspirowana obchodami Millennium Chrztu Polski w 1966 roku”. W: *Z dziejów polskiej emigracji politycznej po 1939 roku. Ludzie, struktury, idee*, red. Patryk Pleskot. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2019.
- Sienkiewicz, Jan Wiktor. *Artyści Andersa. Continuità e novità*, wyd. 3, Warszawa: Tako, 2016.
- Tochalski, Ryszard. „Obchody rocznicy kopernikańskiej”. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* nr 18/4 (1973): 603–610.
- Unión Polaca en Berisso. Historia. Dostęp 20.08.2023. <https://unionpolacaberisso.wixsite.com/upberisso/historia>
- Zmyślony, Wojciech. „Stefan Knapp”. Polskie Siły Powietrzne w II wojnie światowej. Dostęp 19.11.2023. <https://www.polishairforce.pl/knapp.html>.

WIZERUNKI MIKOŁAJA KOPERNIKA W POLSKIEJ SZTUCE NA EMIGRACJI — W PIĘĆSETNĄ ROCZNICĘ URODZIN ASTRONOMA

Streszczenie

Opracowanie jest pierwszą w polskiej literaturze próbą wskazania na najważniejsze inicjatywy artystyczne (plastyczne i architektoniczne), które zostały zrealizowane w polskich środowiskach emigracyjnych (diasporach) w krajach europejskich i pozaeuropejskich, związanych z przypadającą w 1973 r. pięćsetną rocznicą urodzin Mikołaja Kopernika. Rocznicą kopernikańska sprzed pięćdziesięciu laty była dla polskich środowisk na obczyźnie okazją do zmanifestowania w krajach osiedlenia Polaków znaczenia wkładu polskiego uczonego w światowy dorobek naukowy. Inicjatywy związane z zebraniem środków, a następnie uroczystym odsłonięciem pomników (czy tablic) dedykowanych Kopernikowi (m.in. w USA, Brazylii, Argentynie czy Meksyku) były podejmowane przede wszystkim przez związki, stowarzyszenia i organizacje polonijne. Polonijne środowiska/diaspory zainteresowały tematyką kopernikańską najważniejszych na emigracji polskich twórców, m.in. takich jak: Stefan Knapp (Wielka Brytania), Stanisław Szukalski (USA) czy Leon Piesowocki (Francja), których dzieła zostały uwzględnione w części ilustracyjnej. Opracowanie nie wyczerpuje tematu, albowiem do pełnej panoramy, opisu i analizy powstałych dzieł plastycznych związanych

z tematyką Mikołaja Kopernika, jakie powstały z okazji 500-lecia urodzin astronoma na emigracji w 1973 r., potrzebne są szczegółowe badania archiwalne *in situ*, w zbiorach i archiwach polskich organizacji, związków i stowarzyszeń polonijnych, rozproszonych w wielu krajach na całym świecie.

Słowa kluczowe: Mikołaj Kopernik; sztuka polska na obczyźnie drugiej połowy XX wieku; sztuki piękne (grafika, rzeźba) i architektura

DEPICTIONS OF NICOLAUS COPERNICUS IN POLISH EMIGRATION ART:
ON THE 500TH ANNIVERSARY OF THE ASTRONOMER'S BIRTH

S u m m a r y

This study is the first attempt in Polish literature to indicate the most important artistic (visual arts and architectural) initiatives carried out in Polish emigration communities (diasporas) in European and non-European countries in connection with the 500th anniversary of the birth of Nicolaus Copernicus celebrated in 1973. That anniversary provided an opportunity for Polish communities abroad to manifest, in the countries of Polish settlement, the importance of the contribution of Polish scholar to the world of science. Initiatives to raise funds and then ceremonially unveil monuments (or plaques) dedicated to Copernicus (e.g. in the USA, Brazil, Argentina or Mexico) were undertaken primarily by associations, societies and organisations of the Polish community abroad. Polish communities/diasporas aroused interest in Copernican themes among the most important Polish artists in exile, such as Stefan Knapp (United Kingdom), Stanisław Szukalski (USA) and Leon Piesowocki (France), whose works are included in the illustrative section. This study is not exhaustive — for a full panorama, description and analysis of the artistic works related to the theme of Copernicus created on the occasion of the 500th anniversary of the astronomer's birth in exile in 1973, detailed archival research is needed *in situ*, in the collections and archives of Polish émigré organisations, associations and societies, scattered in many countries around the world.

Keywords: Nicolaus Copernicus; Polish art in exile in the second half of the 20th century; fine arts (graphics, sculpture) and architecture

ILUSTRACJE

1. Leon Piesowocki, *Copernican Roundbout*, serigrafia kolorowa, 1971,
fot. Jan Wiktor Sienkiewicz

2. Stanisław Szukalski, *Kopernik*, grafika, 1970

3, Stanisław Szukalski, *Copernicus capturing the sun*, 1970

4. Stanisław Szukalski, szkic projektu pomnika Kopemika, 1970

5. Kopia rzeźby Mikołaja Kopernika autorstwa Bertela Thorvaldsena
wykonana przez Bronisława Koniuszego,
Chicago 1973, USA

6. Pomnik Kopernika, autor — Mieczysław Welter,
Ciudad de México, 1973, Meksyk

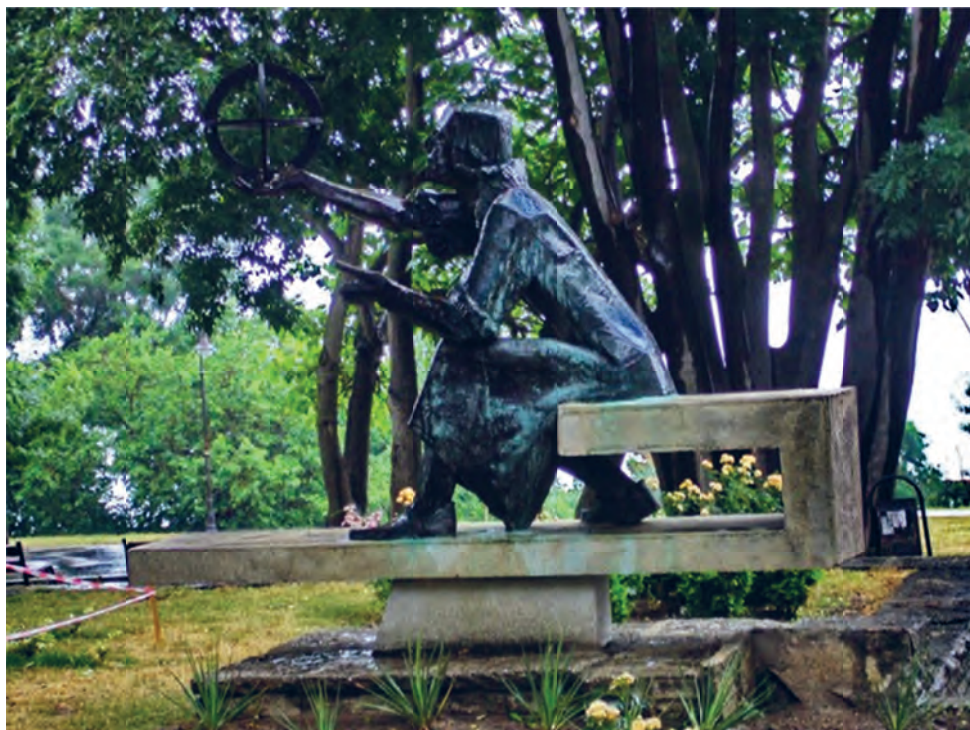
7. Popiersie Mikołaja Kopernika, Buenos Aires, 1973, Argentyna

8.. Rzeźbiarski portret Mikołaja Kopernika,
Porto Alegre, 1973, Brazylia

9. Rzeźba pt. *Kopernik*, autor Dudley Talcott, 1973,
Filadelfia, USA

10. Pomnik Mikołaja Kopernika, autorzy Lubomir Dalchey i Peter Atanasow, Warna, 1973, Bułgaria

